

*§ 11–0. Адмена прыгоннага права ў Расійскай імперыі

МАНІФЕСТ АБ АДМЕНЕ ПРЫГОННАГА ПРАВА «ВЯЛІКІЯ РЭФОРМЫ» «КОНТРРЭФОРМЫ» ЗЕМСТВА ЧАСОВААБАВЯЗАНЫЯ СЯЛЯНЕ ЦЕРАЗПАЛОСІЦА ВЫКУПНЫЯ ПЛАЦЯЖЫ

1. Прыгоннае права як сацыяльны інстытут і эканамічная сістэма. Прыгон — гэта найбольш завершаная форма феадальных адносін, пры якой асноўныя вытворцы матэрыяльных выгод — сяляне — знаходзіліся ў поўнай асабістай залежнасці ад уладальнікаў зямельнай уласнасці. Становішча прыгонных сялян было бліжэй да рабскага: іх можна было прадаваць, дарыць, прыпісваць да мануфактур, ссылаць у Сібір, прайграваць у карты, нават без зямлі і асобна ад бліжэйшых сваякоў. У першай палове XIX ст. дзяржава некалькі абмежавала самавольства памешчыкаў у дачыненні да іх сялян, у апошніх з’явілася магчымасць здабыць свабоду.

У эканоміцы Расіі разгляданага перыяду назіраўся сур’ёзны крызіс, пачатак якога даследчыкі адносяць яшчэ да 20-м гг. XIX ст. Крызіс гэты быў звязаны перш за ўсё з супярэчнасцю паміж новымі, больш прагрэсіўнымі капіталістычнымі адносінамі, што няўхільна развіваліся, і прыгонным правам, якое стала адкрытым тормазам на гэтым шляху.

Прыгоннае права — форма сялянскай залежнасці, якая прадугледжвала прымацаванне сялян да зямлі і падпарадкаванне адміністрацыйнай і судовай улады землеўладальніка.

Падумайце, чаму ўрад Расійскай імперыі не адмяняў прыгоннае права, нягледзячы на яго эканамічную нявыгаднасць.

Паншчынная і аброчная гаспадарка

Непасрэдны ўплыў на развіццё сельскай гаспадаркі Расійскай імперыі аказваў рост попыту на збожжа ў Еўропе. Памешчыкі імкнуліся выціснуць усё магчымае са сваіх маёнткаў, выкарыстоўваючы пры гэтым ці ледзь не выключна прыгонніцкія рычагі. У чарназёмнай паласе такой мерай было развіццё паншчыннай гаспадаркі за кошт аброчнай. За паўстагоддзя ў сялян была адабрана палова зямель, раней былых у іх карыстанні, і ў выніку да моманту адмены прыгоннага права ў дадзеным рэгіёне ў руках у памешчыкаў аказалася 72% усіх зямель. У нечарназёмных жа губернях, дзе зямля давала нізкі ўраджай, большы даход памешчыку прыносіў чынш, у сувязі з чым пашырэння панскага ворыва тут не назіраецца. Да 1861 г. у нечарназёмнай паласе ў памешчыкаў было 48% зямель.

Па словах сучасніка, эканамічна не зацікаўлены ў сваёй працы сялянін прыходзіць на працу «калі магчыма пазней, аглядаецца і азіраецца калі магчыма часцей і даўжэй, а працуе калі магчыма менш — яму не справу рабіць, а дзень забіць».

Гандаль. Сцэна з прыгоннага побыту.
З нядаўняга мінулага.
Мастак М. Неўраў. 1866 г.

Растлумачце, чаму прыгонныя сяляне не былі зацікаўлены ў павышэнні прадуктыўнасці сваёй працы.

Тым не менш большасць памешчыцкіх гаспадарак ўжывалі паншчыну, на якой у цэлым было занята каля 70% усіх прыгонных сялян. У такіх гаспадарках найбольш відавочныя былі крызісныя

з'явы. Крызісу не маглі пазбегнуць і аброчныя маёнткі: у пагоні за прыбыткам памешчыкі павышалі памер чыншу, што вельмі часта вяло да згалення сялян.

У цэлым да сярэдзіны XIX ст. рэзервы росту прыгонніцкай гаспадаркі былі цалкам вычарпаныя, і памешчыкі адзін за адным бяднелі. У 1859 г. у крэдытных установах было закладзена больш за 44 тысяч маёнткаў з 7 млн сялян (2/3 усяго прыгоннага насельніцтва).

Становішча ўласна сялянскіх гаспадарак у сярэдзіне стагоддзя нельга ацэньваць адназначна: былі як заняпалыя, так і багатыя гаспадаркі. Але пры гэтым даследчыкі адзначаюць, што ў цэлым гаспадаркі дзяржаўных сялян былі больш прагрэсіўнымі ў параўнанні з памешчыцкімі па ўжыванні машын, па найму рабочай сілы, па прадукцыйнасці, да таго ж яны давалі больш таварнай прадукцыі. Далейшаму развіццю перашкаджала прыгоннае права, якое скоўвала ініцыятыву заможных сялян, вяло да заняпаду нават моцных гаспадарак.

2. Аграрная рэформа 1861 г. Канкрэтныя ўмовы вызвалення сялян былі апублікаваныя ў *«Палажэннях 19 лютага 1861 г. аб сялянах, якія выйшлі з прыгоннай залежнасці»*. Больш падрабязна змест рэформы павінен быў растлумачыць сялянам *Маніфест 19 лютага*.

Асноўны змест рэформы зводзіўся да адмены прыгоннага стану. Памешчыцкія сяляне перасталі быць уласнасцю, цяпер яны называліся «свабоднымі сельскімі абывацелямі», атрымалі ўсю паўнату грамадзянскіх і юрыдычных правоў, а менавіта мелі права па сваім меркаванні ўступаць у шлюб, самастойна заключаць дамовы, весці судовыя справы, набываць нерухомую маёмасць, адчыняць гандлёвыя і прамысловыя ўстановы і г. д. Важна таксама, што былыя памешчыцкія, а затым і дзяржаўныя сяляне аб'яўляліся катэгорыяй сялян-

Становішча дзяржаўных сялян

Асноўны змест аграрнай рэформы

Умовы надзялення сялян зямлёй

уласнікаў, становіліся ўласнікамі надзелаў, якія ім адводзіліся, хоць першапачаткова ўласнасць была няпоўнай, абстаўлялася шэрагам умоў.

«Агульнае палажэнне аб сялянах, якія выйшлі з прыгоннай залежнасці» ўсталёўвала абавязковае надзяленне памешчыкам сялян сядзібнай і палявой зямлёй (за выключэннем тых, хто не меў зямлі да рэформы) спачатку за павіннасці, а затым за выкуп. Адавалася перавага добраахвотнаму («палюбоўнаму») пагадненню паміж сялянамі і памешчыкамі, але калі такога не атрымлівалася, то ў дзеянне ўступалі нормы, якія вызначаліся «мясцовымі палажэннямі». Далей, на працягу двух гадоў павінны былі быць складзеныя *ўстаўныя граматы*, якія вызначалі канкрэтныя ўмовы вызвалення сялян (памер іх надзела і аб'ём павіннасцяў). Складаць іх павінны былі самі памешчыкі, а правяраць — сусветныя пасярэднікі, якія прызначаліся губернатарамі па рэкамендацыі прадвадзіцеля дваранства з мясцовых памешчыкаў.

Згодна з мясцовым палажэннем памеры надзелаў сялян значна адрозніваліся. Палажэнні для Правабярэжнай Украіны і Заходняй Беларусі аддавалі сялянам ўсе землі, якія ў іх былі да рэформы. У сваю чаргу, мясцовыя палажэнні для 29 вялікарускіх, наварасійскіх і беларускіх губерняў і для трох маларасійскіх (левабярэжных) губерняў дзялілі землі на тры паласы: чарназёмную, нечарназёмную і стэпавую. У чарназёмнай паласе закон прадугледжваў для сялян моцна паменшаны душавой надзел. «Лішнія» зямлі ў сялян проста «адразаліся». Там, дзе сусветны пасярэднік дзейнічаў нядобрасумленна, у ліку адрэзаных зямель аказваліся неабходныя сялянам угоддзі — прагоны для жывёлы, лугі, вадапоі. Сяляне вымушаныя былі арандаваць іх за дадатковыя павіннасці. Гэтыя «*адрэзкі*» доўгі час заставаліся прычынай канфрантацыі паміж памешчыкамі і сялянамі.

Да заключэння выкупной здзелкі ўся зямля юрыдычна заставалася ўласнасцю памешчыка, і да гэтага часу сяляне лічыліся **часоваабавязанымі**.

Сума выкупу селянінам сядзібы і палявога надзела вызначалася па велічыні грашовага чыншу. Было ўведзена такое паняцце, як «капіталізацыя» чынш з 6% гадавых. Для таго каб атрымаць шукаемую суму выкупу, разлічвалі, колькі грошай трэба пакласці ў банк, каб пры 6% гадавога прыросту памешчык меў даход, роўны чыншу. Такім чынам, гадавы чынш прыраўноўваўся да 6% выкупной сумы, і, каб вызначыць памер выкупу, неабходна суму чыншу памножыць на $16^{2/3}$. Напрыклад, пры памеры аброку ў 10 руб. велічыня выкупу склала б 166 руб. 66 кап. (10 руб. = 6%, x руб. = 100%; $x = (10 \times 100) / 6 = 166,66$).

Сяляне не маглі адразу выплаціць памешчыку ўсю суму, а тыя як раз былі зацікаўлены ў гэтым. Своеасабліваю ролю пасярэдніка паміж сялянамі і памешчыкамі па выкупе брала на сябе дзяржава. Па выкупной аперацыі селянін за поўны надзел павінен быў неадкладна выплаціць памешчыку 20% выкупной сумы, а астатнія 80% ўносіла за яго дзяржава (пры няпоўным надзеле — адпаведна 25 і 75%). Дзяржаве, якая выступіла ў ролі своеасаблівага ліхвяра, селянін павінен быў выплачваць штогод 6% выкупной пазыкі (але не ўсёй сумы) на працягу 49 гадоў. Такім чынам, меркавалася, што селянін выплаціць 294% пазыкі, прадстаўленай дзяржавай. Але неадпаведнасць рэальнага кошту зямлі памеру выкупных плацяжоў (найбольш высокімі яны былі ў нечарназёмнай паласе) прыводзіла да хуткага росту нядоімак. Урад з прычыны зусім бядотнага становішча сялян вымушан быў знізіць **выкупныя плацяжы** ў 1882 г., затым у 1883 г. спісаць нядоімкі і, нарэшце, у 1906 г. спыніць збор плацяжоў за пазыку. Але ўсё роўна сяляне выплацілі суму

Часоваабавязаныя

сяляне — былыя памешчыцкія сяляне, абавязаныя адпрацоўваць ранейшыя павіннасці ў вызначаных дзяржавай памерах да поўнага выкупу зямлі.

Вызначэнне сумы выкупных плацяжоў

Вызначыце станоўчыя моманты выкупной аперацыі для памешчыкаў і для сялян.

Выкупныя плацяжы

— плацяжы сялян памешчыкам за выкуп зямельных надзелаў па рэформе 1861 г.

прыблізна ў 3 разы большую, чым рэальна каштавала зямля.

Пры пераходзе ліквідаваліся паншчына і розныя натуральныя павіннасці памешчыку, ды і выкупныя плацяжы былі трохі менш сумы чыншу. Да таго ж выкупныя плацяжы былі часовымі, а чынш — бес-тэрміновым. У цэлым пераход на выкуп спрыяў развіццю таварна-грашовых адносін і даваў імпульс развіццю капіталізму ў вёсцы.

Значэнне аграрнай рэформы 1861 г.

Мірнае вызваленне 23 млн сялян ад па сутнасці рабскага стану з палітычнага, юрыдычнага і маральнага пунктаў гледжання было беспрэцэдэнтнай у сусветнай гісторыі падзеяй. Яе маштаб, унутраная напружанасць, адказнасць, прынятая на сябе ініцыятарамі і выканаўцамі, былі грандыёзныя. Адмена прыгоннага права і ў цэлым сялянская рэформа былі буржуазнымі па сваёй сутнасці, галоўным іх следствам стала з’яўленне рынку свабодных рук — абавязковай умовы для развіцця капіталістычнага спосабу вытворчасці. Тым не менш у сувязі з тым, што распрацоўка асноўных законапалажэнняў і само правядзенне рэформы апынуліся ў руках асоб, зусім не бесстаронніх, захавалася маса перажыткаў. Памешчыцкае землеўладанне, адрабочная сістэма, іншыя аджыўшыя элементы феадальнай эпохі тармазілі развіццё краіны і, галоўнае, захоўвалі прычыну нестабільнасці, сацыяльнай напружанасці.

3. Буржуазныя рэформы 1860–1870-х гг. і іх уплыў. Дасягненні, недахопы і супярэчнасці рэформаў. Наступнае дзесяцігоддзе пасля адмены прыгоннага права, гэтага абавязковага і ключавага звяна ў ланцугу пераўтварэнняў, стала часам зацвярджэння і рэалізацыі цэлага шэрагу рэформаў буржуазнага характару.

Земская рэформа

Указам ад 1 студзеня 1864 г. уводзілася «Палажэнне аб губернскіх і павятовых земскіх установах».

На земства ўскладаліся: загадванне капіталамі, маёмасцю і грашыма земства; утрыманне земскіх будынкаў і шляхоў зносін; меры па забеспячэнні «народнага харчавання»; мерапрыемствы па дабрачыннасці; узаемнае земскае страхаванне маёмасцяў; апека над развіццём мясцовага гандлю і прамысловасці; санітарныя меры, удзел у гаспадарчых адносінах у галіне аховы здароўя і адукацыі.

Земская рэформа адначасова не сфарміравала стройнай і цэнтралізаванай сістэмы. У ходзе яе рэалізацыі не было створана органа, які ўзначальвае і каардынуе працу ўсіх земстваў. Існаванне земскіх устаноў дапушчалася толькі на губернскім і павятовым узроўнях. Рэформа не стварыла таксама і ніжэйшага звяна, якое магло б замкнуць сістэму земскіх устаноў, — валаснога земства.

Адсутнасць дастатковых матэрыяльных сродкаў і ўласнага выканаўчага апарата ўзмацняла залежнасць земстваў ад урадавых органаў.

Тым не менш, земства ўнеслі значны ўклад у развіццё мясцовай гаспадаркі, прамысловасці, сродкаў сувязі, сістэмы аховы здароўя і народнай асветы, іх служачыя наладзілі статыстыку па гаспадарцы, культуры і побыце, распаўсюджвалі аграрна-мічныя навiны. Ужо да 1880 г. у сельскай мясцовасці было адкрыта 12 тыс. школ, што складала ці ледзь не палову ўсіх школ у краіне. Земства сталі своеасаблівай палітычнай школай, праз якую прайшлі

Ветэрынарны ўрач у кабiнеце земскай ветэрынарнай амбулаторыі. Пачатак XX ст.

Гарадская рэформа

многія прадстаўнікі ліберальнага і дэмакратычнага грамадскіх напрамкаў, і ў цэлым яны ўяўлялі сабой хоць і нязначны, але тым не менш важны і неабходны крок да прадстаўнічых формаў праўлення.

Па прынцеце земскай рэформы ў 1870 г. пачалося ажыццяўленне гарадской рэформы. Гарадавое палажэнне 16 чэрвеня 1870 г. прадугледжвала стварэнне сістэмы гарадскога самакіравання, у якую ўваходзяць наступныя інстытуты: гарадскі выбарчы сход (для абрання галосных праз кожныя чатыры гады); гарадскую думу (распарадчы орган) і гарадскую ўправу (выканаўчы орган). Думу і ўправу ўзначальвала адна асоба — гарадскі галава, які зацвярджаецца на сваёй пасадзе губернатарам ці міністрам унутраных спраў. Гэта было відавочным парушэннем прынцыпу падзелу выканаўчай і распарадчай уладаў.

Выбары ў гарадскія думы ажыццяўляліся без уліку саслоўнасці на аснове маёмаснага цензу. Права голасу ў абранні галосных мелі ўсе гарадскія абывацелі, якія дасягнулі 25 гадоў і з'яўляюцца рускімі падданымі, выплачваюць прамы гарадскі падатак з нерухомасці, таргоў або промыслаў. Усе выбаршыкі дзяліліся на тры разрады (курый). Яны ўносіліся ў агульны спіс у парадку змяншэння падаткаў і збораў, якія выплачваюцца. Затым спіс дзяліўся на тры разрады, кожны з якіх плаціў 1/3 агульнай сумы гарадскіх збораў. Усе разрады абіралі роўны лік галосных, што з'яўлялася сацыяльна няроўным прынцыпам і забяспечвала перавагу буйных падаткаплацельшчыкаў.

Новыя гарадскія органы самакіравання, заснаваныя на буржуазным прынцеце маёмаснага цензу, былі значным крокам наперад. Галоўнае, што гарадскія думы і ўправы з гэтага часу кіраваліся не саслоўнымі, а агульнаграмадзянскімі інтарэсамі гараджан.

Задачы гарадскога самакіравання:

- знешняе гарадское добраўпарадкаванне;
- утрыманне камунікацый;
- апека аб народным харчаванні і ахове здароўя;
- супрацьпажарная бяспека;
- утрыманне дабрачынных устаноў, бальніц, тэатраў, музеяў, бібліятэк;
- клопат аб народнай адукацыі;
- утрыманне дзяржаўнай адміністрацыі;
- забеспячэнне раскватравання вайсковых частак.

Пераўтварэнне судовых органаў лічыцца найбольш паслядоўным і прагрэсіўным з «Вялікіх рэформаў». Таямніца судовай вытворчасці, прымяненне цялесных пакаранняў, самавольства, прадажнасць і валакіта ў дарэформеным судзе ўвайшлі ў прымаўку. Да таго ж старыя органы суда не маглі заставацца нязменнымі ў новай сітуацыі, якая складалася пасля адмены прыгоннага права. Падрыхтоўка судовай рэформы пачалася яшчэ ўвосень 1861 г. і завяршылася да восені 1862 г., але толькі 20 лістапада 1864 г. Аляксандр II зацвердзіў новыя Судовыя статуты. *Асноўнымі прынцыпамі новага суда* былі: незалежнасць суда ад адміністрацыі, нязменнасць суддзяў і іх поўная свабода ў адпраўленні сваіх абавязкаў, суд прысяжных для разгляду найважнейшых крымінальных спраў, бессаслоўнасць суда (за выключэннем судаў камерцыйных, ваенных, духоўных і валасных), галоснасць, спаборнасць,

ТЫПЫ АГУЛЬНЫХ СУДОЎ

СУСВЕТНЫ СУД

Уяўляў сабой аднаго чалавека — сусветнага суддзю. Разглядаў у спрошчаным парадку судаводства дробныя правіннасці і грамадзянскія іскі. Рашэнне сусветнага суддзі магло быць абскарджана на павятовым з'ездзе сусветных суддзяў

АКРУГОВЫ СУД

Разглядаліся найбольш важныя справы. Звычайна акруговы суд быў адзін на губерню

СУДОВАЯ ПАЛАТА

Выступалі як апеляцыйная інстанцыя па справах акруговых судаў і як суд першай інстанцыі па актах аб дзяржаўных злачынствах, у адносінах да друку і інш.

Найбольш важныя палітычныя справы паступалі ў Вярхоўны крымінальны суд, які не функцыянаваў пастаянна, а прызначаўся ў выключных выпадках па найвышэйшым загадзе. Вышэйшай судовай інстанцыяй быў Сенат (з двума дэпартаментамі — крымінальным і грамадзянскім), які выступаў як орган судовага кіравання і касацыйнага суда, г. зн. разгляду правільнасці прымянення закона. У выпадку выяўлення якога-небудзь парушэння Сенат, не разглядаючы справу, перадаваў яе ў адпаведны суд для паўторнага разбору.

вуснасць судаводства і раўнапраўе бакоў, установа прысяжнай адвакатуры, падведамнасць папярэдняга следства судовым органам.

Менавіта дзякуючы судовай рэформе 1864 г. у Расіі быў зроблены самы сур’ёзны крок да прававой дзяржавы. Пры гэтым носьбітамі грамадзянскіх правоў сталі мільёны раней зусім бяспраўных сялян. Змяніўся і статус саміх судовых устаноў, у якіх цяпер грамадства стала выступаць не толькі ў якасці слухача, але і ў якасці ўдзельніка.

Ваенныя рэформы

Першыя пераўтварэнні ў ваеннай вобласці былі ажыццёўлены ўжо ў канцы 1850-х гг.: былі канчаткова ліквідаваныя ваенныя паселішчы, да 10 гадоў скарачана працягласць дзеючай службы ніжніх чыноў. З 1862 г. пачынаюць стварацца ваенныя акругі. У тым жа годзе рускія салдаты атрымалі замест гладкаствольнай наразную зброю. Сур’ёзней стала падрыхтоўка афіцэраў: старыя кадэцкія карпусы рэарганізаваліся ў ваенныя і юнкерскія вучылішчы, у якіх значна ўскладнена вучэбная праграма. З 1876 г. у ваенныя вучылішчы сталі прымаць асоб усіх саслоўяў. Значная ўвага была ўдзелена развіццю ваеннай прамысловасці.

У завяршэнне цэлага комплексу ваенных рэформаў 1 студзеня 1874 г. быў зацверджаны статут аб вайскавай павіннасці, які адмяніў рэкрутчыну і абавязаў служыць у войску мужчын усіх саслоўяў, дасягнуўшых 20 гадоў, і прыдатных па стане здароўя. У пяхоце тэрмін службы быў усталяваны 6 гадоў, на флоце — 7 гадоў (у запасе адпаведна — 9 гадоў і 3 гады). Пры гэтым для тых, хто скончыў вышэйшыя навучальныя ўстановы тэрмін службы скарачаўся да шасці месяцаў, для тых, хто скончыў гімназію — да паўтара года, а для тых, хто скончыў пачатковую школу — да трох гадоў, што стала дадатковым стымулам распаўсюджвання адукацыі. Былі ўсталяваныя і іншыя льготы: так, ад дзеючай

Які ўплыў на прыняцце рашэння аб ваеннай рэформе аказала Крымская вайна?

службы вызваліліся адзіны сын у бацькоў, адзіны карміцель у сям’і, некаторыя нацыянальныя меншасці і г. д.

Ваенныя рэформы прывялі да стварэння ў Расіі масавай сучаснай, баяздольнай арміі. Але яны не былі пазбаўленыя недахопаў: не былі цалкам зжытыя саслоўныя адрозненні (афіцэрскі корпус па-ранейшаму фарміраваўся з дваран), захоўваліся рукапрыкладства і прыніжанае становішча салдат, не заўсёды строга выконваўся ўсеагульны характар вайсковай павіннасці.

Школьная рэформа была ініцыяваная двума актамі 1864 г. — «Палажэннем аб пачатковых народных вучылішчах» і «Статутам гімназій і прагімназій». Паміж пачатковым звяном адукацыі і сярэднімі навучальнымі ўстановамі не было прамой пераемнасці. Пачатковыя школы былі некалькіх тыпаў — дзяржаўныя, земскія, царкоўнапрыходскія, нядзельныя і г. д. (тэрмін навучання ў асноўным тры гады). Гімназіі дзяліліся на класічныя і рэальныя (і тыя, і іншыя — сямікласныя). У першых большая ўвага надавалася вывучэнню старажытных моў, а другія мелі большую практычную накіраванасць, асноўнае месца ў іх займалі прыродазнаўчыя дысцыпліны. Пры гэтым выпускнікі класічных гімназій маглі паступаць ва ўніверсітэты без экзаменаў. Фармальна права вучыцца ў гімназіях па новым статусе атрымлівалі купцы, мяшчане і сяляне, хоць з-за высокай платы не ўсе маглі сабе гэта дазволіць.

18 чэрвеня 1863 г. быў зацверджаны і новы ўніверсітэцкі статут, які аднаўляў аўтаномію вышэйшых навучальных устаноў, адмененую ў 1835 г. Зараз усе пытанні ўнутранага жыцця ўніверсітэтаў — прысуджэнне вучоных ступеняў і званняў, замежныя камандзіроўкі навукоўцаў, адкрыццё адных і закрыццё іншых кафедраў — вырашалі іх

Як ваенныя рэформы ўплывалі на эканамічнае развіццё краіны?

Рэформы ў вобласці асветы

Чым былі абумоўлены пераўтварэнні ў галіне адукацыі?

Імператарскі ўніверсітэт.
Г. Санкт-Пецярбург

парады, станавіліся выбарнымі пасады рэктара, пра-
рэктара, дэканаў, прафесараў.

12 мая 1862 г. былі зацверджаны «Часовыя пра-
вілы» аб цензуры (яны дзейнічалі да 1905 г.), а 6 кра-
савіка 1865 г. выйшаў новы закон аб «некаторых
палёгках і выгодах айчыннага друку». У выніку на-
ступнае дзесяцігоддзе было адзначана росквітам пе-
радавой журналістыкі, яркімі публіцыстычнымі
з’явамі.

4. Ацэнкі рэформаў. У эпоху «Вялікіх рэфор-
маў» урад зрабіў адну з найбольш паслядоўных
спробаў мадэрнізаваць увесь уклад жыцця імперыі.
Выбар шляху ў рамках альтэрнатывы «рэформа або
стагнацыя» быў рашуча зроблены на карысць пера-
ўтварэнняў, якія ахапілі тры асноўныя сферы —
сацыяльна-эканамічную (вызваленне сялян і спроба
рашэння аграрнага пытання), палітычную (увядзен-
не мясцовага самакіравання, рэформа суда і арміі),
культурна-адукацыйную (рэформа школ, універсітэ-
таў і цензуры). Нягледзячы на розныя тэрміны, ха-
рактар і глыбіню гэтых рэформаў, у наяўнасці была
іх непарыўная ўнутраная сувязь, лагічнае адзін-
ства.

Прыдворныя кансерватыўныя колы адназначна
ўспрымалі рэформы як неабходнае зло, бачылі ў іх
адзіную гарантыю ад рэвалюцыйных узрушэнняў.
Сапраўды, праведзеныя рэформы дазволілі некалькі
згладзіць сацыяльныя супярэчнасці ў краіне, а ра-
зам з тым захаваць асновы самадзяржаўя. Лібераль-
ныя па сваёй сутнасці рэформы былі праведзены
кансерватарамі ў асобе самога імператара і яго ата-
чэння. У тэрмінах сучаснай палітычнай навукі гэта
быў перыяд, калі стабілізацыя рэжыму ў форме
«кансерватыўнага абнаўлення» вялася з выкары-
станнем моцных і энергічных прыёмаў ліберальнай
палітычнай практыкі.

У другой палове XIX ст. расейскі ўрад правёў шэраг рэформаў, накіраваных на фарміраванне ўмоў для пераходу да капіталістычнага грамадства. Галоўным вынікам стала вызваленне сялян ад прыгоннай залежнасці, што стварыла перадумовы для індустрыялізацыі, развіцця капіталізму і мясцовага самакіравання.

калі ў свеце...

1865 г. — адмена рабства ў ЗША

на тэрыторыі Беларусі...

1861 г. — адмена прыгоннага права

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Апішыце сістэму прыгону ў Расійскай імперыі ў першай палове XIX ст. Які ўплыў яна аказвала на эканамічнае развіццё краіны?
2. Складзіце тэзісны план «Аграрная рэформа 1861 г.: прычыны правядзення, змест, значэнне».
3. Дайце характарыстыку буржуазным рэформам 1860-1870-х гг., ацаніўшы іх дасягненні, недахопы і супярэчнасці.
4. Раствлумачце адрозненне ў ацэнцы «Вялікіх рэформаў» рознымі пластамі грамадства.